

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2021, № 3 (95)

3 /2021

Бас редактор
Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз Мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан).

Аяған Бүркітбай Фелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі республикалық орталығының директоры, ЮНЕСКО-ның «Ғылым және руханият» кафедрасының меңгерушісі (Алматы қ., Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институтының директоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әжіғали Серік Ескендірұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан).

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры (Алматы қ., Қазақстан).

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Дүниежүзі тарихын зерттеу орталығының» директоры, Геттинген университетінің (Германия) құрметті профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Кудряченко Андрей Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Украина Ұлттық ғылым академиясының Дүниежүзі тарихы институтының директоры (Украина).

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Любичанковский Сергей Валентинович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Орынбор Мемлекеттік Педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының меңгерушісі (РФ)

Мұхтар Әбілсейіт Қапизұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, «Сарайшық» Мемлекеттік тарихи-мәдени қорығының директоры, (Атырау қ., Қазақстан).

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – PhD, Макс Планк атындағы Институт, Цюрих университеті (Швейцария)

Сыдықов Ерлан Бөтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Уяма Томохико – PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония).

Жауапты редактор

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зикирбаева Венера Серікқызы

Главный редактор
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, заведующая кафедрой ЮНЕСКО «Наука и духовность» (г. Алматы, Казахстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (г. Алматы, Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства (г. Нур-Султан, Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Нур-Султан, Казахстан)

Ажигали Серик Ескендиорович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Международной академии архитектуры стран Востока, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан)

Жумагулов Калкаман Турсынович – доктор исторических наук, профессор, почетный профессор Гёттингенского университета в Германии, директор Республиканского научно-исследовательского центра по изучению всемирной истории Казахского национального университета имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (г. Нур-Султан, Казахстан)

Кудряченко Андрей Иванович – доктор исторических наук, профессор, директор Института всемирной истории Национальной академии наук Украины (Украина)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Алматы, Казахстан)

Любичанковский Сергей Валентинович – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории России Оренбургского государственного педагогического университета (Россия)

Мухтар Абилсейит Капизулы – доктор исторических наук, профессор, директор Государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» (г. Атырау, Казахстан)

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – доктор PhD, Институт Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Уяма Томохико – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония)

Ответственный редактор

Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор

Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Chief editor
Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – doctor of historical sciences, professor. Rector of I. Arbaev Kyrgyz State University (Bishkek, Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna – doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Science Republic of Kazakhstan, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials of the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Head of the UNESCO Department “Science and Spirituality” (Almaty, Kazakhstan)

Alimbay Nursan – candidate of historical sciences, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakstan (Almaty, Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholuly – doctor of historical sciences, professor, director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – doctor of historical sciences, professor, deputy director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Azhigali Serik Eskendirovich – doctor of historical sciences, professor, corresponding member of eastern countries international academy of architecture, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ehnology (Almaty, Kazakhstan)

Zhumagulov Kalkaman Tursunovich – doctor of historical sciences, academician, professor at Al-Farabi Kazakh National University. Director of the Research Center on World History Studies. Emeritus Professor of German Göttingen University (Almaty, Kazakhstan)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Kazakhstan Republic, member-correspondent of Bologna Academy of Sciences (Italy), head of the laboratory of Physical Anthropology of the National museum of Kazakhstan Republic (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Kudriachenko Andrey Ivanovich – doctor of historical sciences, professor, director of Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine)

Kumekov Bolat Yeshmukhameduly – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan, director at International Institute of Kipchak Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Sergey V. Lyubichankovskiy – doctor of historical sciences, professor, Head of the Department of Russian History, Orenburg State Pedagogical University (Russia)

Mukhtar Abilsseit Kapizuly – doctor of historical sciences, professor, director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve “Sarayshyk” in Atyrau (Atyrau, Kazakhstan)

Peter Finke – PhD, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland)

Sydykov Yerlan Battashevich – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan. Rector of the L.N. Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Uyama Tomohiko – PhD, professor at Slavic Research Center, Hokkaido University (Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Отан тарихы» журналының редакциясы

Телефон: +7 (727) 272-46-54

E-mail: Otanhistory@gmail.com

Электрондық мекен-жай:

<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде

1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәуәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

FTAMP 03.20.00

DOI 10.51943/1814-6961_2021_3_50

**XVIII ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ СҰЛТАНДАРЫНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ
ҚЫЗМЕТІ (РЕСЕЙЛІК ЖАҢА МҰРАҒАТ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ)**

Қабылдинов З.Е.¹, Тілеубаев Ш.Б.¹, Тылахметова А.С.^{1*}, Әбсадық А.А.²

¹ Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Қазақстан, Алматы.

² А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті. Қазақстан, Қостанай.

*Автор-корреспондент

E-mail: kabulzia@rambler.ru (Қабылдинов), Shamek_09@mail.ru (Тілеубаев), anora_1986@mail.ru (Тылахметова), absalmas@mail.ru (Әбсадық)

Түйіндемe. Мақалада жаңа мұрағаттық деректер негізінде XVIII ғасырдың екінші жартысындағы Орта жүздік қазақ сұлтандарының өмірі мен қызметіне байланысты кейбір мәселелер талданады. Авторлар Ертіс бойы шекара шебіндегі Шыңғыс хан ұрпақтарының саяси-әлеуметтік қызметтерінің ерекшеліктеріне сипаттама береді. Зерттеу жұмысында Сұлтанмәмет, Ұрыс, Құдайменді, Әбілпейіз, Шыңғыс, Уәли, Тәуке, Меңкүш, Жолбарыс, Батай, Дайыр, Садық т.б. сұлтандар зерделенеді.

Орта жүз сұлтандардың және олардың қол астындағы қазақтардың Ертістің оң жағалауына өту себебінің әртүрлі көріністері сипатталады. Қазақ сұлтандарының Ресейдің әскери-әкімшілік орындарымен байланыс орнату арқылы қолды болған малдарды, қашып кеткен құлдарды кері қайтаруға қатысты хат алмасуларын келтіріледі. Сонымен қатар, мақалада сұлтандар тарапынан Ресей империясының астанасына арнайы өкілдердің жіберілген фактілері және олардың патша үкіметінің қол астына кіру жөніндегі мәселелері қарастырылып, бодандық алған сұлтандарға Ресей мемлекетінің қаражаты есебінен үй салу мәселесі де көтерілгені назарға алынған. Қазақ сұлтандарының Ресей үкіметінен жалақы алып империя мүддесіне қызмет еткен тілмаш пен молдаларға қатысты көзқарастары талданады.

Кілт сөздер: сұлтан, комендант, Ертіс, бекініс, бодан болу, империя, тілмаш, молда, баж салығы.

Мақала АР08052271 «Қазақ хандарының, сұлтандарының және батырларының өмірі мен қызметінің беймәлім қырлары туралы құпиясыздандырылған Ресей мұрағаттары (XVIII – XIX ғасырдың бірінші жартысы)» жобасын жүзеге асыру шеңберінде даярланды.

МРНТИ 03.20.00

**РОЛЬ КАЗАХСКИХ СУЛТАНОВ В ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА
(НА ОСНОВЕ НОВЫХ РОССИЙСКИХ АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ)**

Кабульдинов З.Е.¹, Тлеубаев Ш.Б.¹, Тылахметова А.С.^{1*}, Абсадық А.А.²

¹ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Казахстан, Алматы.

² Региональный университет им. А. Байтұрсынова, Казахстан, г. Костанай.

*Автор-корреспондент

E-mail: kabulzia@rambler.ru (Кабульдинов), Shamek_09@mail.ru (Тлеубаев), anora_1986@mail.ru (Тылахметова), absalmas@mail.ru (Абсадық)

Аннотация. В статье на основе новых архивных материалов анализируются некоторые проблемы жизни и деятельности казахских султанов Среднего жуза применительно ко второй половине XVIII века. Авторы подробно останавливаются на социально-политической деятельности потомков Чингисхана преимущественно в районе Иртышской пограничной линии. Исследуется деятельность следующих султанов: Султанмамет, Урус, Худайменды, Абулфеис, Чингис, Уали, Тауке, Менкуш, Жолбарыс, Батай, Дайыр, Садық и т.д.

В статье анализируются некоторые вопросы перехода султанов и их подданных на правый берег Иртыша. Авторы приводят переписку султанов с военной администрацией по поводу угнанного скота, побегов рабов и так далее. Также рассматриваются вопросы, связанные с отправкой депутации султанов в столицу Российской империи, и принятие ими российского подданства. Особняком стоят вопросы строительства султанам домов за счет государственной казны. Весьма интересно описаны отношения султанов к российским толмачам и муллам, получавшим жалования из казны и служившим империи.

Архивные материалы преимущественно взяты из Исторического архива Омской области.

Ключевые слова: султан, комендант, Иртыш, крепость, подданство, империя, толмач, мулла, пошлина.

ROLE OF KAZAKH SULTANS IN THE LIFE OF SOCIETY IN THE SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY (BASED ON NEW RUSSIAN SOURCES)**Kabuldinov Z.E.¹, Tleubayev S.B.¹, Tylakhmetova A.S.^{1*}, Absadyk A.A.²**¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Kazakhstan.²A. Baitursynov Kostanay State University, Kostanay, Kazakhstan.

*Author Correspondent

E-mail kabulzia@rambler.ru (Kabuldinov), Shamek_09@mail.ru (Tleubayev), anora_1986@mail.ru (Tylakhmetova), absalmas@mail.ru (Absadyk)

Abstract. In this article, on the basis of new archival materials, some problems of the life and activities of the Kazakh sultans of the Middle Zhuz (Military and sociopolitical tribal structure of the Kazakhs-author) are analyzed in relation to the second half of the XVIII century. The author dwells in detail on the activities of the descendants of Genghis Khan, mainly in the area of the Irtysh (Ertis River-kaz.) border line. These are such sultans as: Sultanmamet, Urus, Khudaymendy, Abulfis, Chingis, Uali, Tauke, Menkush, Zholbarys, Batay, Daiyr, Sadyk, etc.

Also some issues of the transition of the sultans and their subjects to the right bank of the Irtysh are analyzed. The author cites the correspondence of the sultans with the military administration about the stolen cattle, the escape of slaves, and so on. This article also discusses issues related to the sending of the deputation of the sultans to the capital of the Russian Empire, as well as their acceptance of Russian citizenship. The issues of building houses for the sultans at the expense of the state treasury stand apart. The relationship of the sultans to the Russian interpreters and mullahs, who received salaries from the treasury and served the empire, is described in a very interesting way.

Archival materials are mainly taken from the Historical Archives of the Omsk Region.

Key words: sultan, commandant, Irtysh, fortress, citizenship, empire, interpreter, mullah, duty.

Кіріспе. Шығыстан батысқа қарай - Алтай мен Атырау, оңтүстіктен солтүстікке қарай - Қаратау мен Сібір ойпаты аралығындағы кең байтақ далаға ие болған Қазақ Ордасының дәстүрлі қоғамында билеуші хандармен қатар көрнекті де, беделді сұлтандардың да басқару билігі жүріп тұрды. Билік иесі ретінде қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуы мен дамуына атсалысқан қазақ сұлтандары тікелей Шыңғыс ханның әулетінің өкілі болды (Коншин, 2005: 102-107).

Қазақ қоғамының билеуші топтары - хандар мен билер, сұлтандар, батырлар кең байтақ жердің тұтастығын, оның еркіндігін сақтауда ерен еңбек етті. Ұлы даладағы хандық мемлекетте қызмет атқарған атақты сұлтандардың басым көпшілігі Шыңғыс ханның ұлы Жошы ұрпағынан тарап, қазақ қоғамында сұлтандар институтының басқару жүйесін жандандарды (Зардыхан, 2020: 68-69).

Мақаланың мақсаты – Ресей империясының Қазақ даласының шекаралық аймақтарындағы билігімен байланыс орнатқан сұлтандардың арасындағы қарым-қатынастарының жекелеген қырларына талдау жасау және олардың Ресей бодандығын мойындаған қарым-қатынастарын зерттеу болып табылады.

Ресей империясының бодандықты мойындаған қазақ сұлтандарына тұрғын үй салып беруі, Ертістің оң жағына жайылымдық мақсатта қазақтарды өткізуі сынды бұрын жарияланбаған тың архивтік деректер де мақала мазмұнына негіз болады. Қазақ жеріне Ресейден келген молдалардың қызметі бұрын-соңды толық зерттелмеген тақырыптардың бірі еді. Мақалада аталмыш тақырыптың аясын кеңейтуге сеп болар тың мәліметтер зейінге салынады. Сонымен қатар сұлтандардың өзара қарым-қатынастары және өзге елдермен дипломатиялық, саяси қарым-қатынас орнату көріністері туралы тың деректер, қазақ сұлтандары Сұлтанмәмет, Ұрыс, Құдайменді, Әбілпейіз, Шыңғыс, Уәли, Тәуке, Жолбарыс, Батай, Дайыр, Садық т.б. билік иелерінің қоғамдағы саяси-әлеуметтік қызметіне жан-жақты талдау жасау – тақырыптың өзектілігін арттыра түсіретіні сөзсіз.

Материалдар мен әдістер. Осы мақаланы жазу барысында XVIII ғасырға қатысты ғылыми және мұрағат деректері топтастырылып, ғылыми тұрғыдан зерделеу жұмыстары жүргізілді. Келтірілген құжаттардың басым бөлігі XVIII ғасырдың екінші жартысына қатысты шекаралық басқармалар корпусының басшылықтарының өзара ақпараттық хаттары, сонымен қатар қазақ сұлтандарының өмірлік билік органдарына арнайы жазылған есептері мен хаттары, рапорттары және де басқа маңызды іс-қағаздары, құжаттары қарастырылды. Аталған мұрағат деректерінің біраз бөлігінде әскери-әлеуметтік және шаруашылық жағдайларының қатары суреттеледі. Сонымен қатар, Орынбор облысының мемлекеттік мұрағатынан алынған материалдар да пайдаланылды. Бұл мақаланы жазу барысында XVIII ғасырға қатысты ғылыми және мұрағат деректері жинастырылып, оларға ғылыми тұрғыдан түсіндірме жасалғанда, талдау, синтез және диахрондық әдістер қолданылды. Осы еңбекті жазуда әлемдік және отандық тарих ғылымында соңғы жылдары қолданылып жүрген ғылыми тәсілдер басшылыққа алынды.

Талқылау. Бұл тақырыптың зерттелу деңгейі бірқатар отандық зерттеушілердің еңбектерінен көрініс тапты. Солардың ішінде С. Әкімбеков, З.Е. Қабылдинов, З. Қинаятұлы, Ж.К. Қасымбаев

(Акимбеков, 2018; Кабульдинов, 2010, 2018; Қинаятұлы, 2020; Қасымбаев, 1995) және тағы да басқа ғалымдарды атауға болады. Мысалы, З.Е. Қабылдиновтың айтуынша, сұлтандардың басым бөлігі қоғамдағы әлеуметтік-тұрмыстық мәселелермен де, қоғамдағы саяси дипломатиялық қызметтерді де атқарды (Мыс.: Кабульдинов, 2018: 79). Бірақ зерттеушілердің басым көпшілігі негізінен сұлтандар қызметіне қатысты әртүрлі деректер келтірсе де, сұлтандар қызметінің кейбір қырларын жалпы сипаттап, сонымен шектелетін. Сондықтан осы мақаламыз белгілі бір дәрежеде бұдан бұрын зерттеушілердің еңбектерінде айтылмаған немесе аз айтылған жерлерді толықтырады.

Нәтижелер. Шыңғыс әулетінің өкілі ретінде қазақ сұлтандарының хандық басқару билігіндегі саяси мәртебесі жоғары деңгейде болды. Әулеттік биліктің құқықтық иегері және рәмізі ретінде олардың қоғамдағы саяси-әлеуметтік мәселелердегі тұлғалық бейнесі қазақ қоғамында жан-жақты көрініс тауып отырды. Ал жаугершілік, шапқыншылық кезеңдерде олардың қатарынан жаужүрек батырлар да, даңқты қолбасшылар да шыққаны мәлім. Сұлтандардың көпшілігі қоғамдағы әлеуметтік-тұрмыстық мәселелерді шешу жолындағы тірлікпен шектеліп қалған жоқ, олар қоғамдағы саяси дипломатиялық қызметтерді де белсене атқарды (Қабылдинов, 2018: 79). Мысалы, Абылай сұлтан Қытай империясы және Жоңғарлар хандығымен байланыста өте жоғары деңгейдегі дипломатиялық қабілетін танытқан (Цинская империя..., 2020: 45). Сонымен қатар, Уәли сұлтан Абылайұлы да бірнеше мәрте әкесінің тапсырмасымен Цин империясына қатысты мәселелерді шешу үшін Қытайға дипломатиялық сапармен барған (XVII-XIX ғасырлардағы Қазақ хандығы., 2015: 461-462). Ал кейбір сұлтандар билік құрушы Шыңғыс әулетінен шыққандықтан бейбіт өмірдің, татулықтың кепілі ретінде көрші елдердің аманатында да болды. Қазақтың дәстүрлі билер соты сол заманның құқықтық тәртібі бойынша сұлтандарды сотқа тарта алмады: олардың тағдарын тек қана билеуші хандар шешетін. Қарапайым халық Шыңғыс әулетінен шыққан хандар билігіне шүбә келтірмеген сияқты сұлтандар билігіне де қол көтермеген. Сұлтандарды тек қана хан мен ағайын сұлтандар ғана өлім жазасына кесе алатын болған. «Ханның басын хан алар, қардың (қараның) басын қар (қара) алар» деген қазақ мәтелі қазақ қоғамының дәстүрлі құқықтық ережесінен туындағаны анық.

Беделді қазақ сұлтандары хандықтың астанасы Түркістандағы Қожа Ахмет Яссауи кесенесіне жерленгені де белгілі. Олардың қатарында Оңдан сұлтан Сығай хан ұлы, Қайнар Күшек сұлтан Оңдан сұлтан ұлы, Қасым сұлтан Абылай хан ұлы, Байтемір сұлтан, Маман сұлтан Барақ хан ұлы, Сұлтан Махмұд төре, Бопы сұлтан Әбілфейіз хан ұлы сынды билеушілер бар (Түркістанда жерленген, 2019: 176).

Қазақтың хандары мен сұлтандары мемлекеттік деңгейдегі мәселелерді шешу барысында өздерінің билігін айшықтайтын мөрлері болды. Мысалы, Абылай сұлтанның 1770 жылы жасалған өзінің жеке мөрі («Баһадүр Абылай сұлтан бин сұлтан Уәли» деген жазу бедерленген–авт.) бүгінге дейін Әзірет Сұлтан мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-мұражайында сақталған (Түркістанда жерленген, 2019: 176).

XVIII ғасырдың екінші жартысында дәл осындай жағдайда сұлтандар мен Ресей империясы қарым-қатынас орната бастады. Ресей империясы алғашында сұлтандар арқылы ғана байланысқа шықты. Себебі, бұл әлеуметтік топтың көбісі болыс басшысы қызметін атқарған. Ресей империясы осы мықты сұлтандардан құралған топты әлсіретуге тырысты. Сол үшін оларды шен өсіру, жалақы, сыйлық, тұрғын үй салып беру, дін ісін жүргізуші молда тағайындау, Ертістің оң жағына өтуге рұқсат беру, төгін дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету, Санкт-Петербургке баруға рұқсат беру, оның жол шығынын көгеру сынды жеңілдіктермен қызықтыру арқылы қазақ қоғамындағы сұлтандар билігін әлсіретуді көздеген болатын.

Қазақстанның солтүстік бөлігінде билігін жүргізген сұлтандар Ресей империясының бодандығына кіруі жайлы жеке арнайы хаттарын патша әкімшілігінің Сібір өңіріндегі басшыларына жолдап отырған. Бұл тұста Қазақ хандығының орталық билік иесі Абылай ханның рұқсатынсыз атқарылып отырған қадамдары аз кездеспейді. Мысалы, 1775 жылдың 30-шы тамыз күні Орта жүздің ханы Сәмекенің баласы Тәуке сұлтан Сібір корпусының басшысы генерал-поручик И.А. Деколлонгқа жазған хатында: «Бұл арқылы мен мынаны мәлімдеймін: менің ағам Ақ патшаның қабылдауында болып, ол және оның әріптестері ұлы мәртебелі патшаға қызметінде сенімді азамат ретінде адал болуға ант берді. Мен де басқада старшындар және қарамағымдағы қырғыздармен бірге ұлы мәртебелі императорлығыңыздың сенімді құзырына енгенімізді қалаймын. Мен құзырыңыздағы басқа да сенімді азаматтар сияқты жоғары мейіріміңізді пайдаланбақпын. Яғни, Абылай сұлтан өзінің сыбайластарымен бірге. Сіздің ресейлік заңдарыңызда көрсетілгендей, мен керісінше өзімді ресей заңдарындағыдай борышкер ретінде өз қызметіммен дәлелдеймін.

Осындай хатпен менің атымнан ұлым Меңкүш-сұлтан және старшындар Тоқтағұл, Саты-батыр, Қазақбай батыр, Сохұр-батыр, Башқа-батыр сіздің ұлы мәртебеліңізге менің жеке атымнан жазылған өтінішпен барып ауызша хабарлауы мүмкін» (ООТМ, 194: 286-287).

Бұл құжаттың үзіндісінен біраз құнды тарихи мәлімет алуға болады. Біріншіден, Тәуке сұлтан өзінің қарамағындағы жұртпен Ресей империясының қол астына кіретінін хабарлап, Абылай ханға өзінің тәуелді емес екенін білдіреді. Екіншіден, бұл хатта Ресей империясы Абылайды хан деп атамай дәрежесін түсіріп, «сұлтан» деп береді. Әрине, Патша үкіметі 1771 жылы Абылайдың қазақ хандығының ұлы ханы екенін біле тұра оның хандық дәрежесін мойындамайтынын білдіріп, әдейі оның дәрежесін төмендете көрсеткен еді.

Мұндай әрекеттерге Абылай хан да қарап жатпаған. Оған дәлел ретінде ханның кейбір ру басшылары мен сұлтандарының, айталық, Қаракесек руының атақты биі Қаздауысты Қазыбектің

(Әбсадық, 2017: 146-148) және Дайыр сұлтанның ханға қарсылығын күшпен басып-жаншуын айтуға болады (Валиханов, 1985: 116). Сонымен қатар Абылай хан мұндай мәселені дипломатиялық жолмен де шешуге ұмтылған. Абылай ханның 1778 жылы патшайым II Екатеринаға өзінің үлкен хандық билігін бекіту туралы көп жылдар өткен соң хат жазып, Орынбор әкімшілігі арқылы елші жіберуі кейбір қазақ сұлтандары мен билерінің осындай әрекеттерін және Ресей патшалығының жергілікті жердегі басшыларының ұстанған жікшілдік саясатын тоқтату мақсатында жазылғаны да ғажап емес. Онда ол хандық билікті қазақтың хан-сұлтандары мойындағанын жазып, «Сіздің жоғары мәртебелі сарайыңызға менің аталарым Әбілмансұр мен Әбілмәмбет хандардың қайтыс болғанын жеткіземін. Олар бұл дүниеден озған соң хандық билік маған тиді. Олар қайтыс болғаннан кейін барлық қырғыз-қайсақ ордалары, яғни Ұлы, Орта және Кіші хандар мен сұлтандар, үлкенді-кішілі қалалары Ташкент және Түркістан аймағымен қоса былтыр 1771 жылы Түркістан қаласында, біздің мұсылмандар үшін қасиетті Қожа Ахметтің моласының басында, біздің дәстүр бойынша құран оқып, жалпы келісіммен мені үш қырғыз-қайсақ Алашының ханы етіп сайлады» деп көрсетеді (Казахско-русские отношения, 1964: 87).

Төртіншіден, бұл хаттан Сәмеке ханның немересінің есімі Меңкүш болғанын білеміз және Тәуке сұлтан жіберген елшілікте талай хан мен батырлардың есімдері аталады (Сағы-батыр, Қазақбай-батыр, Сохұр-батыр, Башқа-батыр). Бесіншіден, біздің білуімізше, дәл осы кезде Тәуке сұлтан аргын тайпасының төрт болысын басқарған. Бізге белгілі мәліметтер бойынша, Тәуке сұлтан әкесі Сәмеке хан секілді Орта жүздің солтүстік аумағында, шекараға жақын аймақтарда мекендеген. Бұл жағдайда, Тәуке сұлтан өзінің тәуелсіздігінен бас тартып отырған жоқ. Абылай хан секілді Ресей империясының жеңілдіктерін (жалақы алу; шекарада сауда жасау; Ресей империясынан үн, дәрі-дәрмек алу т.б.) көргісі келіп отыр деп болжауға болады. Осы хаттан тағы да бір ақпарат алуға болады: Орта жүздің ханы Сәмекедің балалары Абылайға номиналды түрде бағынған. Олай болмайтын болса, олар Абылайсыз Ресей империясының қол астына кірмес еді. Әрине, Ресей империясы аталған сұлтанның атын қабылдап өз бодандығына алды.

XVIII ғасырдың соңғы ширегінде Ресей империясы өз бодандығына алу үшін сұлтандардан ант қабылдап қана қоймай, қазақтың қарапайым батыр старшындарынан да ант қабылдай бастады. Осындай жағдайда Ресейге ант берген сұлтандар Патша үкіметімен тиімді байланыс орнатуды жөн санаған. Мысалы, Барақ ханның баласы Бөкей сұлтан Ресей империясымен жақсы қарым-қатынасты нығайту мақсатында Есім батырды төрт төлеңгітпен ресейлік командирлермен танысуға жіберілгендігі айтылады. Әрине, Орталық Қазақстанды мекендеген Есім батырдың Ресей империясына жылы көзқарас танытқаны Патша үкіметіне ұнайды. Осындай ақпаратты 1775 жылдың 13-ші қыркүйегінде Бөкей сұлтанның генерал-поручик И.А. Деколонга жазған хатынан аңғаруға болады: «Бөкей сұлтаннан Есім батыр төрт төлеңгітпен ресейлік қолбасшылармен танысу үшін жіберілді. Мен, Бөкей сұлтан ол қолбасшыларға бас иемін. Сонымен қатар генералмен кездесу үшін Есім батырдың Омбы бекініске кіруіне рұқсат берілуін сондағы қолбасшылардан өтінемін. Есім батыр генералмен кездесуге жіберілгенде мен, Бөкей сұлтан, бар ар-ұятыммен және дәл Абылай-сұлтан сияқты Ресейге қызмет ететініне уәде беремін. Қаракесек және Төртуыл болыстықтарындағы қолға түскен ресейлік адамдарды іздеп табуға және қайтарып беруге де қызмет жасаймын» (ООТМ, 194:368).

Біздің ойымызша, Бөкей сұлтан осы қадам арқылы Ресей империясымен жақын қарым-қатынаста болғысы келгендігі, сондай-ақ болашақта Патша үкіметімен тығыз байланыс орнатуды мақсат тұтқандығы байқалады. Осындай негіздің арқасында, 1817 жылы Бөкей сұлтан Орта жүздің екінші ханы болып сайланды. Өкінішке орай, Бөкей сұлтанның осындай әрекеттері хандық биліктің жоюылуына себеп болды.

XVIII ғасырдың соңғы ширегінде Орталық Қазақстанды мекендеген қазақ рулары Ресей империясының бодандығын қабылдай бастады. Соның ішінде Құдай-Менді Ханбабин сұлтан да болды. 1832 жылы ашылған Ақмола сыртқы округінің бірінші аға сұлтаны болған Қоңырқұлжаның әкесі.

Қазіргі Павлодар облысының өңірінде XVIII ғасырдың 30-90 жылдары қазақтың беделді сұлтандардың бірі, Әбілмәмбет ханның жарлығы бойынша қыпшақ тайпасының басшысы болып тағайындалған Сұлтанмәмет сұлтан билік құрды. Ол Абылай ханға Жоңғар шапқыншылығы тұсында көп көмек көрсетіп, басқыншы жауға қарсы әскери күрестерде белсенділік танытқан (Қазақстан тарихы, 2006: 667).

Оған Ертістің сол жақ өңірінде Омбы мен Семейдің арасында көшіп-қонып жүрген көптеген қазақтар бағынды. Сұлтанмәмет сұлтан Ресей империясымен байланыс орнату барысында өзін мықты дипломат ретінде таныта алды. Ресей тарапынан қолдау табу үшін оларға өзінің тілектес, дос кісі екенін танытып отырған. Оны, 1775 жылдың 6-шы тамызында Железинка бекінісінің коменданты полковник Ф. фон дер Роппаның Сібір корпусының басшысы генерал-поручик И.А. Деколонга жазған рапортында Сұлтанмәмет сұлтанның бекініске келетіні жайлы ақпараттан аңғаруға болады (ООТМ, 194: 132).

Осы құжаттағы деректерден Сұлтанмәмет сұлтан туралы біршама мазмұнды мәлімет алуға болады: біріншіден, аталған сұлтан Железинка (қазіргі Павлодар облысының аудан орталығы – авт.) бекінісіне жиі келіп жүргенін білеміз. Екіншіден, Семиарский фарпостының казак-капралы Александровты Буранайман және Керей болыстарының арасында жоғалып кеткен адамды тауып беруге уәде береді. Біздің ойымызша, Сұлтанмәметтің жоғалған адамды табуға аса құлшыныс ниеті болмаған секілді, бірақ ол сол әскери шеңді азаматты іздестіруге жәрдемдесетіні жайлы айтуынан Ресей әскерлеріне жылы шырайлы көзқараста екенін көрсетуге тырысты. Үшіншіден, Сұлтанмәмет сұлтанның Буранайман

және Керей болыстарында беделі бар екендігін көрсетеді. Төртіншіден, Сұлтанмәмет өзінің баласын Жәңгірді Қытай жаққа бір шаруашылық істерді тындыруға жіберетінін аңғаруға болады. Осы жерде бір жағдайды айтып кетуді дұрыс деп ойламыз, Сұлтанмәмет сұлтанның он сегіз ұлы болған, солардың барлығын ел басқартып, дипломатиялық іске жұмысқа жұмсап, әскери істерге баптаған (Қабылдинов, 2018: 39).

Сұлтанмәмет сұлтанмен қазақтың аға сұлтаны Абылай да санасқан. Сұлтанмәмет он сегіз ұлының көмегі арқылы солтүстік-шығыс Қазақстанды билік жүргізді. Тек оның өзінде 20 мың жылқысы болған. Соғыс кезінде тікелей өзі басқарған қыпшақтардан 7 мыңдай әскер жасақтарын шығарып отырған. Сондықтан Сібір басшылығы Сұлтанмәмет сұлтанмен санасып және оның талаптарын орындап отыруға тырысқан. Осыны бір мысалдан көруге болады, 1775 жылдың 13-ші қыркүйегінде Сұлтанмәмет сұлтанның Сібір басшысы генерал-поручик И.А. Деколонгқа жазған хатының аудармасында өз қарамағындағы төрт жылқымен қашып кеткен екі қалмақты қайтаруды талап етеді: «Түтқынға түскен екі қалмақ менің табынымнан төрт жылқымызды алып, Ресейге қашып кеткен.ол қалмақтардың аты: біріншісі – Шеған, ал басқасы – Зұлым. Ұлы мәртебелі аталған екі қалмақты және төрт жылқыны іздеп тауып, маған қайтаруыңызды өтінемін. Егер олар берілмесе, онда безге қашып келген ресей адамдары да бұрынғыдай қайтарылмайды. Қалай болғанда да менен қашып кеткен екі қалмақ пен төрт жылқы қайтарылмаса, онда менің Ресейге мейіріміме және менің Ұлы мәртебелі императорға берген антымның бекітілгеніне қарамастан риза еместігімді және ренжігенімді білдіреді» (ООТМ, 194:371). Әрине Ресей империясы Сұлтанмәмет сұлтанның талаптарын қанағаттандыруға тырысты.

XVIII ғасырдың соңғы ширегінің басында әр өңірде мықты және беделді сұлтандар өздерінің билігін жүргізіп тұрды. Соның бірі - Шығыс Қазақстан аумағында, нақтылай айтатын болсақ, Өскемен бекінісінің маңында найман тайпасын билеген Әбілпейіз сұлтан. Тарихтан белгілі, ол - Абылайдың алдында болған аға хан Әбілмәмбеттің баласы. (Қазақстан тарихы, 2010: 172, 272).

1771 жылы Абылайды хан сайлағанда үлкен таққа үміткерлердің бірі осы Әбілпейіз болды. Аталмыш сұлтан туралы ақпаратты 1775 жылы 14 тамызда Өскемен бекінісінің әскери басшысы А.Самарин Сібір корпусының басшысы генерал-поручик И.А. Деколонгқа жазған рапортынан көреміз (ООТМ, 194: 223-223 п.с.ж.).

Бұл құжаттан да құнды ақпараттар ала аламыз. Біріншіден Әбілпейіздің Қызбай деген ұлы болған және ол Өскемен бекінісінде білім алған. Екіншіден, Әбілпейіз баласын үш-ақ күнге үйіне сұрап, тойға шақырып жатқандығы көрінеді. Үшіншіден, Әбілпейіз Ресей империясының қол астында болса да, Ертіс өзенінің жағасында орналасқан бекіністерге сауда жұмысымен келген ташкенттіктерден салық жинап отырған. Соңғы мәлімет нені білдіреді? Біздің ойымызша, бұл қазақ сұлтандарының Ресей империясына номиналды түрде ғана бағынғанын көрсетеді. Орта Азиядан келген саудагерлер өздерінің қауіпсіздігін Әбілпейіз секілді жергілікті сұлтандарға сеніп табыстап отырған. Бұған қосарымыз: Ресей империясы осындай орын алған жайтты біліп отырса да, қазақ сұлтандарының салық жинағандарына көз жұмып қараған. Себебі, Ертіс әскери шебінде Ресейдің әскери күші әлсіздеу болып, Ресей империясының Ертістің сол жағында көшіп-қонып жүрген қазақтарға әмірі толық жүрмеген.

Найман тайпасының ірі бөлігін басқарған Әбілпейіз Әбілмәмбетұлы қазақ жеріндегі атақты сұлтандардың қатарынан болды. Оның беделінің салмақты болуына, бір жағынан, ол атақты қазақ хандығының аға ханы Әбілмәмбеттің баласы, екінші жағынан, ол қазақ сахарасының беделді сұлтан-хандарымен жақсы қарым қатынас орната білді (Қазақ хандығы, 2009: 142).

Ресей империясы Абылай ханның билігін жою үшін, қазақтардың ішінен тыңшыларды пайдаланып отырды. Олардың ішінде төрелер де аз болған жоқ. Мысалы, Төре батыр Абылай хан мен Қаркесек болысының билеушілері Қазыбек мен оның баласы Бекболат билердің арасында болған тартысты күпия түрде патша әкімшілігі өкілдеріне жеткізіп тұрған. Өзінің хабарламаларында Төре батыр, Ресей жаққа ақпарат бермеуді, жарияламауды өтінеді. Осы жайтты, 1775 жылдың 28-шы қазанында шыққан Ямышев бекінісінің басшысы капитан М. Лебеткин Сібір корпусының басшысы генерал-поручик И.А. Деколонгқа Төре батырдың сатқындығы жайлы ақпарат жеткізеді (ООТМ, 194: 662-662 п. с.ж.).

Аталмыш құжатта да құнды тарихи мәліметтер орын алған. Хаттан Абылай басқарған қазақ хандығының ыдырай бастаған көрінісінің кейбір сәттерін көреміз. Бірақ біздің аңғарғанымыз, кейбір төрелердің ішінде ынтымақ пен татулыққа қарағанда, алауыздық пен қақтығыстың көбейген тұстары байқалады. Олар бір-бірінің үстінен домалық арыз ұйымдастырған. Сұлтандар мен билер арасындағы арызқойлыққа толы тартысты әрекеттер Ресей империясына ұтымды болды. Патша үкіметінің қазақ даласына жүргізген әкімшілік-аумақтық басқаруы жайында мынадай деректер келтірілген: «Ресей «бөліп ал да, билей бер» саясатын жүргізіп, оларды бір-біріне айдап салды, сөйтіп кедейленген өркөкрек хандармен өздерінің байлығы жөнінен бақталас ауқатты сұлтандарды өз жағына тартып отырды» (Қазақстан тарихы, 2010: 298).

Осындай бақталастыққа толы әрекеттер болашақта қазақ хандығындағы басқару жүйесін әлсіретіп қана қойған жоқ, сонымен қатар жалпы дәстүрлі хандық биліктің жойылуына әкеліп соқтырды. Отарлаушы әкімшіліктің басқару жүйесі Орта жүздің хандары Бөкей (1817 ж.) мен Уәлидің (1819 ж.) өлімінен соң хандарды сайлауды қажеттілігі жоқ деп санаған. 1822 жылы I Александрдың жарлығы бойынша Орта жүзде хандық институты жойылды. Оның орнына Батыс Сібір генерал-губернаторы М.М. Сперанский жасаған «Сібір қырғыздары туралы жарғысының» ережесі енгізілді (Қазақстан (Қазақ елі) тарихы, 2016: 44).

Кейде қазақтар арасында Ресейлік тұрғындарды тонаушылыққа барған кездері болды. Сол кезде қазақтың басқару билігіндегі сұлтандар ұрланған заттың құнын төлеп, бекіністе отырған қазақтарды тұтқыннан босатып отырды. Патша үкіметінің арнайы өкілдері тұтқындағы қазақтардың туған-туыстарына жүгінбей, олардың басшысы ретінде сұлтандармен ғана келіссөз жүргізуді жөн санаған. Мысалы, 1791 жылдың 1-ші қаңтарында Железинка бекінісінің басшысы Е. Жеваховтың генерал-майор Г.Г. Штрандманға Батай сұлтаннан ақша алынғандығы туралы мәлімдейді және ол мәртебелінің өткен 1790 жылы 2-ші қазанда № 288-ші тапсырма бойынша жасалғандығын көрсетеді (ООТМ, 260:49).

Ресей империясы сұлтандарды өзіне қаратып, бағындыру үшін әртүрлі тәсілдерді пайдаланған. Солардың ішінде сұлтандарға шен тарату болды. Мысалы, 1794 жылдың 20-шы қыркүйегінде Ямышев бекінісінің басшысы Е.И. Буковскийдің генерал-майор Г.Г. Штрандманға жазған рапортында Санкт-Петербургке барып келген Құдайменді сұлтанның ұлы Әлиге капитан шенін, ал жанында болған екі старшынға поручик шенін берілуі жайында айтылады: «Жоғары мәртебелі сіздің мейіріміңізбен маған жіберген – Әли сұлтанға капитан және екі старшын Масайбай Бабақбиев пен Базарғұл Күтүбоковқа паручик шендеріңіз осы қыркүйекпен 16-шы жұлдызы аралығында әр түрлі уақытта маған келген кездерінде олардың әрқайсына жеке тапсырылды» (ООТМ, 269: 268).

Біздің ойымызша, қазақтардың арасында орын алған шенқұмарлық Патша үкіметі кезеңінен пайда болған секілді. Қазақ қоғамында мұндай әскери шендер болмаған. Әскери атақ – батыр атану. Батыр атағын алу үшін қаймықпас қайсарлық пен ерліктің белгісін көрсету керек болды және оның «негізгі атқаратын қызметі – жорыққа шығу, елді жаудан қорғау» (Әбсадық, 2017: 255). Сонымен қатар би атағына ие болу үшін де, елге үлгі боларлықтай шешендік (Әбсадық, 2017: 291) әрі билік өнерді терең меңгеру маңызды болды.

XVIII ғасырдың екінші жартысында Ресей империясы Ертістің жағасында көптеген қазақтың сұлтандарына үй сала бастады. Оның басты мақсаты — Шыңғыс хан ұрпақтарын бақылауда ұстау еді. Сонымен қатар, қазақтардың көшпелі өмір салтын отырықшылық тұрмысқа үйрету мақсатында да жасалды. Бас кезінде, Абылай мен Сұлтанмәмет сұлтандарға үй салып берген соң, басқа да сұлтандар Сібір басшылығына өздеріне үй салып беру жөнінде өтінішпен шыға бастады. Үй салудың шығыны Ресей тарапынан өтелді. Мысалы, 1794 жылдың 5-ші шілдесінде Бөлекей сұлтан Сібір корпусының генерал-майоры Г.Г. Штрандманға өтінішпен шыққан: «Жоғары мәртебелі, менің әкем Төре-батыр-сұлтанға оның көшінің жанынан салынған үй сияқты, маған, сондай-ақ менің қызметші старшыным Жайынға екеуімізге екі үй салуға бұйрық беруіңізді өтінемін. Біз әкем екеуіміз көптен бері ресей тарапына сенімді болғандықтан, қазірде орыс адамдарына ешқандай реніш болуы мүмкін емес» (ООТМ, 269:7-8 pp).

Бұл құжаттың үзіндісінен байқайтынымыз, Бөлекей сұлтанның әкесі Төре батырға да кезінде осындай үй салынған екен. Осы хатта өзіне және өзіне қызмет ететін Яин (Жайын) деген старшинасына да тұрғын үй салып беру керектігін сұрайды. Ресейліктерге ешқандай қиянат жасамағандығын және әкесі екеуі бұрыннан патша үкіметіне адал көзқараста болғандығын алға тартады. Бұл сол адалдыққа өтемақы сұрау ретіндегі өтініш еді. Сондықтан, әрине, Ресей империясы өз тарапынан біраз шығын шықса да, өтініш білдіріп отырған сұлтандарға үй салып беруге тырысқан: осылайша сұлтандар колониялды Ресей империясының қармағына тәуелді болу негізінде ілінген. Осындай тәсілмен қазақ сұлтандарының беделін біртіндеп құртуды мақсат тұтты. Қазақ сұлтандарының Ресей билігіне деген тәуелділігінің артуы, 1822 жылы Орта жүздегі хандық биліктің жойылуына өзіндік ықпалын тигізген еді.

Солтүстік, солтүстік-шығыс Қазақстандағы сұлтандардың қазақ халқының Ертістің оң жағына өтуіне атсалысқан еңбектері ерекше. XVIII ғасырдың 40-80 жылдары Сұлтанмәмет, Ұрыс, Әбілпейіз және тағы да басқа сұлтандардың Ертістің оң жағына өтуге тырысуы, қазақтың ата-бабаларының жерін қайтару мақсатында Ресей империясының жергілікті және орталық билігіне талай өтініштерді жазып, өз мақсаттарына жетеді (Добросмыслов, 1900: 123-124).

Сұлтандардың өтініштері патша әкімшілігі тарапынан қанағаттандырылып, 1788 жылы Ертістің сол жағында көшіп қонып жүрген қазақтарға Ертістің оң жағына өтуіне «мәңгілік көшке» рұқсат етіледі (Қабылдинов, 2010: 191).

Қазақ сұлтандарының басқару билігі кезеңдерінде тілмаштық қызметті, көбінесе, татар ұлтынан шыққан аудармашылар атқаратын болған. Мысалы, 1775 жылдың 5-ші шілдесінде Татар станицасында қызмет еткен сержант М.В. Воронов Сібір корпусының басшысы генерал-поручик И.А. Деколлонгқа Сұлтанмәмет-сұлтаннан алынған рапортында: «Сего числа прибыл сюда к станцу Татарскому находящейся для толмачества у старшины Салтамаметь-салтана татарин. Привес следующее от него к вашему высокопревосходительству письмо» (Из истории, 2020: 11).

Қазақ сұлтандары ислам дінін насихаттау, балалардың сауатын ашу істері үшін молдаларды Ресей империясынан сұратып отырды. Олардың дені татарлар болса, кейбіреулері башқұрттар және Батыс Сібір қалаларында орналасқан бұқарлықтар болды. Оларға Патша үкіметінен тұрақты түрде жалақы төленген. Ресей империясы молдаларды жіберу арқылы қазақтар жайлы тыңшылық мәліметтерді алуға тырысты. Осындай мәселені кейбір хандар мен сұлтандардың назарында болғанымен, ал кейбіреулері мүлдем білмеген еді. Молдалардың тыңшылық қызметі жайында нақты жағдайлар анықталса, қазақтар өз аймақтарына келген молдалардан бірден құтылғысы келді. Мысалы, 1775 жылдың 4-ші қарашасында Ямышевск бекінісінің капитаны М. Лебеткиннің Сібір корпусының басшысы генерал-поручик И.А. Деколлонгқа жазған рапортынан нақты деректерді көруге болады. Бұл хатта Ұрыс сұлтан Ямышевск

бекінісіне келіп, өзіне қызмет еткен И. Бағанаев атты молданы К. Мамкинға ауыстыруға өтінген және оған байланысты мәселелерді жазған (ООТМ, 194: 714-714 п. с.ж.).

Бұл құжаттан Сұлтанмәметтің баласы Ұрыс сұлтанның Ресей тарапынан келген бір молданы екінші бір молдаға ауыстыруын сұрағанын байқаймыз. Бұл тұста Ертіс өңірінің қазақтары Қытай империясымен жан-жақты байланысты күшейте түсті. Қытай билігі Орта Азия халықтарына шабуыл да ұйымдастырып тұрды. Сондықтан Ұрыс сұлтан қазақтар арасында болып жатқан саяси жағдайды Ресей империясына білдірмеуге тырысты.

Ресей билігі хандар мен сұлтандарының жандарына молдаларды қоюды - қазақтың жерін өздеріне бағындырып алудың бір тәсілі ретінде қолданды. Ресей империясы молдаларды өздерінің тыңшылары ретінде көрген. Қазақтың сұлтандары Ресей билігі жіберген молдаларды күнделікті тұрмыс-тіршілікте, діни рәсімдерді атқаруда, балалардың сауатын ашуда, тілмаш ретінде Ресей жақпен хат алмасудағы қызметтерді атқару үшін ұстаған. Бірақ Ресей империясының осындай күрделі саясатының астарын қазақтың кейбір сұлтандары түсінбеді. Молдалар арқылы қазақ билеушілерінің бүкіл құпия ақпараттары қысқа мерзімде Ресей империясының қолына жетіп отырды. Мысалы, 1778 жылдың 25-ші қыркүйегінде Дайыр сұлтан Сібір корпусының басшысы генерал-майор Н.Г. Огаревтан өзіне молда жіберуді өтінді. Онда ол молда ұстаған басқа старшын-сұлтандарды мысалға келтіріп былай дейді: «Маған қазір молданың үлкен қажетілігі болып тұр. Егер мәртебелі ондайыңыз болса маған жіберуіңізді өтінемін. Ол арқылы мен қажеттілігімді жазып хабарлап отыратын едім. Оны әдейі жіберу қашық болғандықтан қиын. Егер маған қандай да бір қызмет көрсету керек болса, басқа қырғыз старшындары мен сұлтандары қызмет еткен сияқты, менде әрқашан даярмын» (ООТМ, 213:253, 254-254 п. с.ж.).

Абылай өзінің билігін батырлар мен билер арқылы да жүргізіп отырды. Атақты билеушінің өзі сенім артқан отыз ұлы болды. Ал балаларының ішінде ең беделдісі – Уәли сұлтан еді. Абылай хан ең жауапты тапсырмаларды осы ұлына тапсырып отырды. 1775 жылдың 21-ші тамызында Петропавл бекінісінің басшысы С.В. Сумороковтың Сібір корпусының басшысы генерал-поручик И.А. Деколонгқа жазған рапортында да негіздеп көрсетеді (ООТМ, 194: 216-216, 219 п.с.ж.).

Аталмыш құжаттан Абылай ханның атынан Уәли сұлтан әкесінің тапсырмасын орындауға Петропавловск бекінісіне келіп, бірнеше мәселені шешуге ұмтылғаны байқалады. Біріншіден, Уәли қашып кеткен екі қалмақ қызын қайтаруды талап етеді. Екіншіден, жылына бір рет алып тұратын әкесінің 300 сомын сұрауға келген. Үшіншіден, Уәлиге әкесіне берілетін 200 пұт үн жайында хабарлайды.

Құжат мазмұнынан басқа да астарлы ақпарат алуға болады. 1771 жылы Абылай аға хан болып сайланып, Ресей империясына бағынудан ашық бас тарта бастайды. Ол өңірлік ірі шенеуніктердің шақыруын қабылдамайды. Ресейдің бекіністеріне тіпті келмейді. Бірақ, баласы Уәлиді осындай дипломатиялық ойындарға жақсы араластырады: тұтқынға түскен тұтқындарын, жалақысын, тиісті пұт ұндарын алуға өзі бармай баласын жіберіп отырған.

Ханның туыстары сұлтандар, көбінесе, шетелге баратын елшіліктерді басқарып барды. Ондай елшілердің қатары Қытай жаққа аттанып тұрды. Аталмыш дипломатиялық бағытта өте белсенділік танытқан Абылайдың жанында оның туыс бауыры Жолбарыс сұлтан жиі көрінеді. Ол Қытай империясының жеріне бірнеше рет барған. Ондай деректі 1760 жылдың 27-ші қыркүйегінде бұқарлық А. Шиховтың Сібір әскери шебінің басшысы генерал-майор фон Веймарнға жазған хатынан көруге болады: «Жолбарыс-сұлтан өзінің ұлысына қытай жаққа елшілікке алпыс адам жіберді, олардың бір ай уақыты болады. Қандай себеппен және немен кеткені жайлы барлап біле алмадым. Ол қырғыздарда өзара араздық жоқ, Атығай руы ресей жағына бұрылу ниеті бар, және алдағы қыста осы жақтағы бекіністерге жақын жерде қыстау ойларында бар, басқа ұлыстарда не болып жатқаны белгісіз, Шамырза ұлысы, басқа да ұлыстар туралы білмеймін және ештеңе естімедім» (ОрОММ, 56: 261-п.с.ж.).

Аталмыш құжатты жан-жақты талдағанда, біраз құнды ақпарат алуымызға болады. Біріншіден, Абылай сұлтанның атынан Қытай жеріне Жолбарыс сұлтан 60 шақты қазақты бастап барады. Екіншіден, Орта жүз қазақтарының арасында алауыздық болмағанын көріп отырмыз. Үшіншіден, Абылай сұлтан басқарған Атығай тайпасы Ресей шекарасына шабуыл жасамайтыны көрінеді. Төртіншіден, атығайлықтар жаңа Есіл шебіне жақын жерде қыстайтыны айтылады.

Бұл кезде Абылай әлі сұлтан дәрежесінде болған, бірақ өте беделді және танымал билеуші болғаны байқалады. Оның Қытайға елшілік жіберуге қауқары болған және Ресейдің жаңа Есіл шебіне қауіп төндіріп отырған. Абылай Жолбарыс сұлтанды Қытай империясына ғана емес, сонымен қатар Ресей билігіне де құрмет марапаттаулар мен сыйлықтарды, жалақы мен үн мәселесін шешуге жіберіп отырған. Ондай ақпаратты мынадай деректен көруге болады: «1759 жылы Абылай орыс сарайына өзінің туысы Жолбарыс сұлтанды жіберіп марапат сұрады, нәтижесінде оған грамота, жыл сайын 300 рубль жалақы тағайындалды және 200 пұт үн жіберілді» (Собрание сочинений, 2012: 387).

Қазақтың білікті де танымал сұлтандары көршілес елдермен сауда-саттық жасауға көп ықпалдарын тигізген. Олар қазақ жерінен өткен керуендерден алым-салық алып тұрды. Беделді сұлтандар Орта Азия елдеріне сауда қарым-қатынасын дамытуда өздеріндегі саудагерлерді үлкен керуендердің қатарына қосып отырған. Мысалы, Бұқан сұлтан 1787 жылдың 21-ші желтоқсанында Сібір басшылығына төмендегідей хат жолдайды: «Менің әкем Ресей жағына ташкенттіктермен бірге сауда жасауға 100-ден астам адамдарды жіберді. Олар аттарын демалдыру үшін Ямышев қаласына тоқтады. Петрдің қаласына баруға рұқсат берілмеді. Мен де тауарларымды жібердім. 12 атым сонда. Оны алуға Петропавлға өзімнің старшынымды жібермекшімін. Қашан жіберу керек? Тезірек хабарлаңыз. Сібір жәрменкесіне қатысуымыз керек» (Насенов, 2005: 365).

Қорытынды. 2018-2020 жылдарда Омбы облысының тарих мұрағатынан қазақ сұлтандарының қоғамдық қызметін зерттеу үшін жүргізілген мұрағаттық материалдардан Орта жүз сұлтандарының қоғамдағы атқарған басты қызметтері мен дара тұлғалық қасиеттері туралы ақпараттар алуға болатынын байқадық. Оларды мазмұндық-деректік тұрғыдан бірнеше топқа топтастыра аламыз.

Бірінші топтағы құжаттарға сұлтандардың Сібір әскери шебінің басшыларымен, коменданттарымен келіссөздері жатқызуға болады. Онда қазақтың сұлтандары өзінің ұрланған малдарын, қашып кеткен құлдарын қайтаруды талап етуі жайлы құнды ақпараттар бар екендігі және сұлтандардың қоғамдағы тағы да басты қызметі – көрші елдермен байланыс орнатудағы елшілік қызметіндегі маңызды рөлдері де баяндалады.

Екінші топтағы құжаттар мазмұнынан қазақтың беделді, абыройлы сұлтандары өздеріне Ертіс өңірінде тұрғын үй салып беру туралы өтініш хаттары саралаланып, олардың Ресей империясынан жалақы тағайындалуы және үн берілуі жайындағы сұраныстары да талданады. Мысалы, 1762 жылы қазына есебінен Абылай сұлтанға 212 пұт, Жолбарыс сұлтанға 100 пұт үн берілген (Қазақстан тарихы, 2010: 260).

Үшінші топтағы құжаттардан сұлтандардың көпшілігі қысқы кезде Ертістің оң жағалауына малын айдап өтуге жасаған сұраныс пен талпыныстары сараптауға мүмкіндік ашады.

Төртінші топтағы құжаттардан қазақ сұлтандарының басым бөлігі татар ұлтынан шыққан тілмаштармен жұмыс атқарғандығы, сонымен қатар ислам дінін насихаттауда, балалардың сауатын ашу үшін де молдаларды сұратуы жайлы мұрағат деректерді зерделеуге жол ашады.

Бесінші топтағы құжаттар арқылы қазақ сұлтандарының арасында болған күнделікті тұрмыс-тіршіліктегі өзара қарым-қатынастары, болыстық басшылыққа тағайындау барысындағы бір-бірімен қақтығыс пен тартыстарды айқындауға болады.

Алтыншы топ құжаттар қырда жүрген кейбір сұлтандардың Ресей бодандығына кіру жөніндегі Сібір корпусының басшылығына жазған хаттарын қамтиды.

Жалпы айтқанда, тақырыптық мазмұны жағынан осы аталған және басқа да зерттелген құжаттардан – XVIII ғасырдың екінші жартысында Ресей империясының қазақ сұлтандарына байланысты ерекше жүйелі, көп сатылы, отарлық саясат жүргізгендігі анық байқалады. Оның басты мақсаты – Шыңғыс хан ұрпақтарын әлсіретіп, биліктен тайдыру, беделдерін түсіріп, өзара қарсы қойып, тарихи сахнадан ысыру еді. Сол саясаттың негізде Шыңғыс әулетінен шыққан сұлтандардың орнына біртіндеп қарапайым қазақтар аға сұлтандық қызметке келе бастады. Мысалы, XIX ғасырдың ортасында Қарқаралы сыртқы округінің аға сұлтаны болып Хәкім Абайдың әкесі Құнанбай Өскенбаев тағайындалады (Қасымбаев, 1995, 17: 13).

Жалпы, XIX ғасырдың басында, яғни 1822-1824 жылдары Ресей империясы өз мақсатына жетеді. Қазақ хандығындағы хандық билік жойылады (Ақимбеков, 2018: 248). Ресейдің өкімшілік-аумақтық басқару жүйесінің негізінде Орта жүзде дәстүрлі билік жолы таратылып, басқарудың жаңа жарғысы бойынша аға сұлтандық жүйе енгізіледі. Болыс басшылықтарына, аға сұлтан қызметтеріне, төрелердің орнына ауқатты, қарапайым қазақтар келе бастайды. Енді билік сатысында күш сынасатын саяси күш билер мен байлардың маңына топтаса бастады (Әбсадық, 2020: 105)

Хандармен бірге қазақ сұлтандарының Қазақ хандығының сақталуы мен этникалық территорияны қалыптастыруда жүргізген еңбектері орасан зор. Олардың кейбірі ұлт-азаттық көтерілістерге де қатысты (Қасымбаев, 1995, 15: 13).

Әдебиеттер тізімі

А.И. Тургайская область. Исторический очерк // Известия Оренбургского отдела Императорского русского Географического общества. Оренбург, 1900. Вып. 15. С. 123-124.

Ақимбеков С. Казахстан в Российской империи. Алматы, 2018. 248 с.

Әбсадық А.А. Қазақ хандығы және тарихи аңыздар. Монография. Алматы: «Айғаным» баспа үйі, 2017. 342 бет.

Әбсадық А. Хан Абылай: тарихи тұлға һәм фольклорлық қаһарман. Алматы: Алматы-Болашақ АҚ баспасы, 2020. 192 бет.

Валиханов Ч.Ч. Соб.соч. в пяти томах. Том 4. Алма-Ата: Гл. редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. 463 с.

Добросмыслов А.И. Тургайская область. Исторический очерк // Известия Оренбургского отдела Императорского русского Географического общества. Оренбург, 1900. Вып. 15. С.123-124.

Зардыхан Қ. Тарихқа көзқарас. II том. Алматы: Мерей, 2020. Т.2.

Из истории Великой степи (последняя четверть XVIII в.); сборник документов / сост.: Сирик В.А. Алматы: Литера-М, 2020. с.544.

Кабульдинов З.Е. Султанмамет султан: государственный деятель, дипломат и батыр. Алматы, 2018. 304 с.

Кабульдинов З.Е. Казахи России (во второй половине XVIII – начале XX вв.). Астана, 2010. 400 с.

Казахско-русские отношения XVI-XVIII вв. (Сборник документов и материалов). Алма-Ата: Наука, 1964. 575 с.

Қасымбаев Ж.К. Старший султан Құнанбай Өскенбаев. (штрихи политическому портрету) // Горизонт. 1995. №17 (381).

Коншин Н. От Павлодара до Каркаралинска. Павлодар, 2005.

Қазақ хандығы мен Цин патшалығының саяси-дипломатиялық қатынастары туралы қытай мұрағат құжаттары. Дайк-Пресс, 2009. Т.1. 454 б.

Қазақстан (Қазақ елі) тарихы: Қазақстан отаршылдық және тоталитарлық жүйелер қыспағында. Алматы, 2016. 454 б.

Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін: бес томдық. Алматы, 2010. 3 т.

Қазақстан тарихы. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы, 2006. 667 б.

Насенов Б. Абылай хан. Алматы-Новосибирск, 2005. Т.12. 365 б.

Омбы облысының тарих мұрағаты (ООТМ). 1-к. 1-т. 194, 213, 260, 269-істер.

Орынбор облысының мемлекеттік мұрағаты (ОрОММ). 3-к. 1-т. 56-іс.

Собрание сочинений Ч.Ч. Валиханова в восьми томах. Алматы: Дайк-Пресс, 2012. Т.1. с. 700.

Түркістанда жерленген хандар мен сұлтандар. 2019. 176 б.

Цинская империя и казахские ханства. Вторая половина XVIII – первая треть XIX вв. Нур-Султан, 2020. 344 с.

XVII-XIX ғасырлардағы Қазақ хандығы. Алматы: ЖШС, Mereke baspasy. 688 б.

References

Absadyk A. Kazakh Khanate and historical legends. Almaty, Aiganym, 2017.-342 p.

Absadyk A. Khan Abylai: Historical Personality and Folk Hero. Almaty, Almaty-Bolashak, 2020. 192 p.

A.I. Turgayskaya oblast. Istorichesky ocherk [Turgai region: historical essay] // Izvestiya Orenburgskogo otdela Imperatorskogo russkogo Geograficheskogo obshchestva. Orenburg, 1900. Vyp. 15. S. 123–124. [In Russian].

Akimbekov S. Kazakhstan v Rossyskoy imperii [Kazakhstan in the Russian Empire]. Almaty, 2018. 248 s. [In Russian].

Valikhanov Ch.Ch. Sobraniye sochineniy v vosmi tomakh [Collected Works in eight volumes]. Almaty: Dayk-Press, 2012. T. 1. 700 s. [In Russian].

Iz istorii Velikoy stepi (poslednyaya chetvert XVIII v.): sbornik dokumentov [From the history of the Great Steppe (last quarter of the XVIII century): Collection of documents] / sost.: Sirik V.A. Almaty: Litera-M, 2020. 544 s. [In Russian].

Kabuldinov Z.E. Kazakhi Rosii (vo vtoroy XVIII – nachale XX vv.) [Kazakhs of Russia (in the second XVIII - early XX centuries)]. Astana, 2010. 400 s. [In Russian].

Kabuldinov Z.E. Sultanmamet sultan: gosudarstvenny deyatel, diplomat, i batyr [Sultanmamet Sultan: State Affairs, Diplomat and Batyr]. Almaty, 2018. 304 s. [In Russian].

Konshin N. Ot Pavlodara do Karkaralinska [From Pavlodar to Karkaralinsk]. Pavlodar, 2005. [In Russian].

Kazak khandygy men Tsin patshalygynyn sayasi-diplomatiaalyk katynastary turaly kytay muragat kuzhattary [Archival documents on political and diplomatic relations between the Kazakh Khanate and the Empire of Qing]. Dayk-Press, 2009. Т.1. 454 б. [In Kazakh].

Kazakstan tarikhy. Entsiklopediialyk anyktamalyk [History of Kazakhstan. Encyclopedic handbook]. Almaty, 2006. 667 б. [In Kazakh].

Kazakstan (Kazak eli) tarikhy: Kazakstan otarshyldyk zhane totalitarlyk zhuyeler kyspagynda [History of Kazakhstan: Kazakhstan in the vice between colonial and totalitarian systems]. Almaty, 2016. 454 б. [In Kazakh].

Kazakstan tarikhy kone zamannan buginge deyin: bes tomdyk [History of Kazakhstan from ancient times to this day: five volumes]. Almaty, 2010. Т. 3. [In Kazakh].

Kinayatuly Z. Tarikhka kozkaras [View on history]. Almaty: Merey, 2020. 2-t. [In Kazakh].

Kasymbayev Zh.K. Starshy sultan Kunanbay Oskenbayev (shtrikhi politicheskomu portretu [Senior Sultan kulanbay Oskenbaev (strokes to a political portrait)] // Gorizont. 1995. № 15 (379). [In Russian].

Kasymbayev Zh.K. Starshy sultan Kunanbay Oskenbayev (shtrikhi politicheskomu portretu [Senior Sultan kulanbay Oskenbaev (strokes to a political portrait)] // Gorizont. 1995. № 17 (381). [In Russian].

XVII – XIX gasyrlardagy Kazak khandygy [Kazakh Khanate in the XVII – XIX centuries]. Almaty: ZhShS «Mereke baspasy», 688 б. [In Kazakh].

Nasenov B. Abylay khan [Khan Abylai]. Almaty-Novosibirsk, 2005. Т. 12. 365 с. [In Russian].

Omby oblysynyn tarikh muragaty (OOTM) [Historic archive of the Omsk region]. 1-kor. 1-tizimdeme. 194, 213, 260, 269-ister. [In Russian].

Orynbor oblysynyn memlekettik muragaty (OrOMM) [Historic archive of the Orenburg region]. 3-kor. 1-tizimdeme. 56-is. [In Russian].

Turkistanda zherlengen khandar men sultandar [Khana and Sultans buried in Turkestan]. 2019. 176 б. [In Kazakh].

Tsinskaya imperiya i kazakhskiyе khanstva. Vtoraya polovina XVIII – pervaya tret XIX vv. [Qing Empire and Kazakh Khanate. The second half of the XVIII is the first third of the XIX centuries.]. Nur-Sultan, 2020. 344 с. [In Russian].

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1920-1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ.....	5
Сактаганова З.Г., Коровушкин Д.Г., Байгожина Г.М. СОВЕТСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСКОЙ ССР В 1946-1991 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ.....	15
Нурғалиева А.М. МЕСТА ПАМЯТИ БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ, СВЯЗАННЫЕ С КУРМАНГАЗЫ САҒЫРБАЙҰЛЫ.....	24
Шашаев Ә.Қ., Мақсұтова А.Ә., Тлеубаев Ш.Б., Мамраимов С.Д. М.Х. ДУЛАТИДИҢ «ТАРИХ-И-РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫ – МОҒОЛСТАН ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕК КӨЗІ (XIV Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVI Ғ. БІРІНШІ ЖАРТЫСЫ).....	32

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Каримов Н.И. ИЗ ИСТОРИИ ИСЛАМИЗАЦИИ ТЮРКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	41
--	----

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Қабылдинов З.Е., Тілеубаев Ш.Б., Тылахметова А.С., Әбсадық А.А. XVIII ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ СУЛТАНДАРЫНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ (РЕСЕЙЛІК ЖАҢА МҰРАҒАТ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ).....	50
Султанғалиева Г.С. ОБРАЗ ДИНАСТИИ БЕКМУХАМЕДОВЫХ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ (XIX – НАЧАЛО XX ВВ.).....	59
Kuanbay O.B. THE COLONIAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN RELATION TO THE KAZAKHS OF THE WEST SIBERIAN GOVERNORSHIP IN ARCHIVAL DOCUMENTS (II HALF OF XIX C.).....	67
Далаева Т.Т. СОЦИАЛЬНЫЕ И КАРЬЕРНЫЕ СТРАТЕГИИ СЕМЬИ ДЖАИКПАЕВЫХ НА СЛУЖБЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧ. XX ВВ.....	74

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Муканова Г.К., Байжуманова З.Б. АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ И СМАГУЛ САДВОКАСОВ: КОНСЕНСУС В ПОИСКАХ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	84
---	----

Абдулина А.Т. ВОСПОМИНАНИЯ ОЧЕВИДЦЕВ О ГОЛОДЕ 1930-х гг. В КАЗАХСТАНЕ: ВОПРОСЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ И ОТРАЖЕНИЕ ПОВСЕДНЕВНОСТИ.....	92
Стамшалов Е.И. ЖЕТИСУДАҒЫ АСТЫҚ ДАЙЫНДАУ НАУҚАНЫ ЖӘНЕ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАР КӨРІНІСТЕРІ (1928-1932 ЖЖ).....	100
Қозыбаева М.М., Бекенова А.А. ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ХХ Ғ. 30-ШЫ ЖЖ. БАСЫНДА БАТЫС СІБІРДЕ: БЕЙІМДЕЛУ ЖӘНЕ ОРНАЛАСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	110
Нурмухамбетов А.А. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫН ДАМУЫНДА ХХ ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҮРДІСТЕРІ.....	118
Құдайбергенова А.И., Байдалы Р.Ж. МАҢҒЫСТАУ Өңіріндегі аштық пен босқыншылық (1920 ж. соңы - 1930 ж. басы).....	126
Сақтаганова З.Г. ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ В КАЗАХСТАНЕ В 1920-1980-Е ГГ. : ЭТАПЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ.....	136
Камалов А.К. МИГРАЦИЯ 1950-1970-ГГ. ИЗ КИТАЯ В КАЗАХСТАН: ФАКТОРЫ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ.....	144
Аяган Б.Г. ВЫБОРЫ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕСТРОЙКИ М.С. ГОРБАЧЕВА. ИЗБРАНИЕ ПЕРВЫМ СЕКРЕТАРЕМ ЦК КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА Н.А. НАЗАРБАЕВА.....	153

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Кішкенбаева Ж.Қ., Маслов Х.Б., Қозыбаева М.М. ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ЕУРАЗИЯНЫҢ КӨШПЕЛІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІ МЕН ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРІ (ТУВАЛЫҚТАР МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЫСАЛЫНДА).....	163
--	-----

**ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ
ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ
HISTORY OF THE WORLD**

Ем Н.Б. ОПЫТ БРАЧНОЙ МИГРАЦИИ В ЮЖНУЮ КОРЕЮ В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА (ТЕОРИЯ ОБМЕНА РУССКОЯЗЫЧНЫХ ЖЕНЩИН СНГ).....	172
Көкебаева Г.К. «ТҮРКІСТАН ҰЛТТЫҚ БІРЛЕСТІГІНІҢ» ЕУРОПА ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ.....	182

**ҒЫЛЫМИ ӨМІР
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
SCIENTIFIC LIFE**

Кумеков Б.Е. Каримова Р-Б.У. МЕЖДУ ТЮРКОЛОГИЕЙ И КИТАЕВЕДЕНИЕМ: ТВОРЧЕСКАЯ БИОГРАФИЯ ДОКТОРА ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК А.К. КАМАЛОВА (К 60-ЛЕТИЮ УЧЕНОГО).....	189
--	-----

Басуға 23.09. 2021 қол қойылды

Шартты баспа табағы –12,5

Офсеттік басылым

Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты, «Отан тарихы»
журналының редакциясында басылды